

Received/ Makale Geliş 15.07.2023
Published / Yayınlanma 30.09.2023
Volume/ Cilt (Issue/ Sayı) 7 (34)
ss / pp 1179-1190

10.5281/zenodo.8405001
Araştırma Makalesi
ISSN: 2687-5640
Mail: editor@pejoss.com

Dr. Öğrt. Üyesi Vedat Tezcan

<https://orcid.org/0000-0002-3843-9786>

Süleyman Demirel Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema, Isparta / TÜRKİYE

Aydınlanma Aklı ve Çağı

Enlightenment Mind and Age

ÖZET

Aydınlanma kavramı üzerine yapılan düşünsel ve sanatsal her türden eylem, dikkat çekici şekilde kavramın ortaya çıktığı çağa gönderme yapar. Bu çerçevede aydınlanma üzerine bir konuşmanın aydınlanma çağı üzerine bir konuşma olduğunu söylemek mümkündür. Aydınlanmayı her zaman tarihsel bir bağlam içinde düşünmenin nedenlerinden birisi, bu düşüncenin yarattığı sosyal hareketliliğin gözle görülür öneminde aranabilir. Hem düşünüş biçimine yön veren bilimsel metodolojisi hem de düşüncenin topluma aktarılmasında kullandığı sanatsal formlarla aydınlanma, diğer düşünsel hareketlere oranlar insanlar üzerinde daha etkili olmuştur.

İki bölümden oluşan çalışma, ilk olarak aydınlanma düşüncesine felsefi geri plan oluşturacak düşünceleri incelemekle başlar. Bu amaçla söz konusu bölümde Locke, Berkeley, Hume ve Kant gibi filozofların düşünceleri incelenir. İkinci bölümde ise adı geçen filozofların felsefelerinden aldıkları esinle aydınlanma kültürünü düşünsel ve sanatsal eserlerle geliştirecek düşünürler incelenir. Voltaire, D'Alembert, Montesquieu, Jean-Jacques Rousseau bu düşünürlerden bazılarıdır. Söz konusu düşünürlerin Tanrı, etik, politik, toplum kavramları üzerine yaptıkları akli esas alan değerlendirmeler bu bölümde incelenir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Tanrı, Locke, Akıl, Kant, Voltaire, Rousseau.

ABSTRACT

All kinds of intellectual and artistic actions on the concept of Enlightenment remarkably refer to the era in which the concept emerged. In this context, it is possible to say that a talk about enlightenment is a talk about the age of enlightenment. One of the reasons for always thinking of the Enlightenment in a historical context can be sought in the apparent importance of the social mobility that this thought created. Enlightenment, with its scientific methodology that directs the way of thinking, and the artistic forms it uses in the transfer of thought to society, has been more effective on people than other intellectual movements.

The study, which consists of two parts, first begins by examining the thoughts that will form the philosophical background to the idea of enlightenment. For this purpose, the thoughts of philosophers such as Locke, Berkeley, Hume and Kant are examined in this section. In the second part, the thinkers who will develop the enlightenment culture with intellectual and artistic works, inspired by the philosophies of the mentioned philosophers, are examined. Voltaire, D'Alembert, Montesquieu and Jean-Jacques Rousseau are some of these thinkers. Reason-based evaluations of these thinkers on the concepts of God, ethics, politics, and society are examined in this section.

Keywords: Enlightenment, God, Locke, Reason, Kant, Voltaire, Rousseau.

1. GİRİŞ

Aydınlanma her şeyden önce akla yaptığı vurguyla kendini belli eder. Düşünce tarihinin her anında kendisine yer edinen akıl, aydınlanma söz konusu olduğunda tartışmaların odağına yerleşir. Aklın bu çağda kazandığı anlam ve değer tek başına kendisi bile, aydınlanma çağını farklı kılan birçok özelliğin kökensel bağını çözmemizde bize ışık tutar. Öyle ki 'aydınlanma nedir?' sorusuna en kapsamlı cevabı veren Kant, aydınlanma-akıl ilişkisine aynı adlı makalenin daha başında değinir.

Kant'a göre aydınlanma, kişinin erginleşememe durumundan, akıl yetisini kullanarak çıkmasıdır (Kant, 1984, s. 213). İnsanın kendi suçu ile düştüğü bu akıl dışı durum, bireysel anlamda her hangi bir insana karşılık geleceği gibi, tarihsel anlamda insanlığın düşünsel inançsal, eylemsel varoluş serüvenine karşılık gelir. Bizim için Kant'ın makalenin başında söylediği bu cümlesi aydınlanmanın iki temel kriterini anlamak için kayda değerdir: Buna göre öncelikle içinden çıkılması gereken mevcut bir durumun varlığıdır ki bu irrasyonel geleneğe karşılık gelir. İkincisi, bu durumdan kurtulabilmek için kendisine güvenebileceğimiz akıldan başka bir yetimizin olmayışıdır.

Aydınlanma düşüncesinin tüm hücrelerine yayılan geleneğe karşı reformist tavır ve akılsal tarih perspektifi, Kant'ın bu metaforik cümlesinde özetlenir. Kant ve aydınlanma düşünürlerinin öngörüsü; geleneğe ait tembellik ve korkaklığın aydınlanmış aklın gücüyle ortadan kalkacağına dairdir.

Yaratılacak olan yeni insan tipine uygun olarak toplumsal, hukuki yeni politik düzen bu çerçevede tümüyle yeni bir dünyayı umut eder.

Görüldüğü gibi en temel düzeyde aydınlanma, aklın kılavuzluğundaki eleştirel bir tavırla karakterize olmaktadır. Özellikle meslekten filozof sayılamayacak, ancak gösterdikleri gayretle aydınlanma serüveninin mimarları olarak tarihe geçen aydınlanma düşünürlerinde bu özellik son derece belirgindir. Spekülatif düşünceden ziyade çağın ruhuna duygusal bir perspektiften bakan bu düşünürler, yarattıkları yazınsal ve sanatsal yeni üsluplarla aydınlanmanın kitlelere ulaşması için büyük çaba ortaya koymuşlardır.

Aydınlanma felsefesi öne çıkan bazı karakteristik özellikleriyle tanınır. Akılcılık, bilimcilik, ilerlemecilik, insancılık, iyimserlik gibi bu özellikler, Avrupa uygarlığının 18. yüzyılda benimsediği özellikler olarak tarihe geçmiştir. İşin en genel boyutu böyleyken, özelde Avrupa'yı oluşturan ulusların aydınlanma düşüncesine sundukları katkıların nitelikleri değişiklik gösterebilmektedir. Fransız aydınlanması, Alman aydınlanması, Amerikan aydınlanması ve İskoç aydınlanması diye ayırabileceğimiz aydınlanma biçimleri bu düşüncenin bünyesindeki farklılıklara işaret eder. Dolayısıyla aydınlanmayı her ne kadar Avrupa uygarlığı üst başlığı altında inceleysek de Avrupa'yı oluşturan tüm toplumlar için aynı şekilde yaşanmış bir süreç olarak algılamamak gerekir. Aydınlanma çağı düşünürleri birbirlerinde çok farklı argümanları savunmuşlar ve bu durum Aydınlanma düşüncesinde farklı damarların oluşmasına yol açmıştır (Zariç, 2017, s. 42).

Çalışmanın ilk bölümünde aydınlanma düşüncesinin felsefi geri planını veren kavramsal çerçeveyi inceledik. Bu çerçevenin özellikle odaklandığı akıl kavramının analizi, aydınlanmanın başat karakteri akılcılığın anlaşılması açısından kritik önemlidir. Locke, Berkeley, Hume ve Kant gibi filozofların akıl, zihin, bilgi kavramlarıyla ilgili söyledikleri, aydınlanmanın mimarı olacak düşünürleri için büyük kavramsal imkânlar sunmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde yer verilen aydınlanma düşünürleri, söz konusu kavramsal imkânlardan yararlanarak kültürel alanın politik, dinsel, etik, sosyal her kategoride yeni fikirler geliştirmişlerdir. Aynı çağda gerçekleşen Fransız ihtilalinin zeminini hazırlayacak nedenlere kadar uzanan bu fikirler, halen olumlu ve olumsuz çeşitli açılardan değerlendirilmeye devam etmektedir.

2. BİLGİ KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Locke

Aydınlanma düşüncesinin kuramsal dayanakları, çoğu zaman bu düşüncenin kültürel, siyasi, politik alanlarda yarattığı çarpıcı etkinin gölgesi altında kalmıştır. Avrupa tarihine uzun süre egemen olan dinsel dünya tasarımı sonradan sonra politik özgürlüğe vurgu yapan akılcı düşünce, büyük heyecan yaratmıştı. Aydınlanma düşünürleri tarafından geliştirilen yazınsal yeni metotlar, bu heyecanın yayılmasında çok etkili oldu. Bu çağda halktan insanlar ilk defa, kendileri için yaratılmış yazınsal eserlerle karşılaşma fırsatı buldular.

Aydınlanmanın Avrupa toplulukları üzerinde yarattığı büyük heyecanın arkasındaki kuramsal dünyaya baktığımızda, çağa ruhunu veren felsefi tasarımlarla karşılaşırız. Aydınlanma düşüncesinin değişik uluslarda kazandığı tüm farklılıklarla beraber bu arka plan, ortak bir referans noktasıdır. Her ulustan yazar, düşünür ve sanatçıyı etkileyen İngiliz felsefesi, yarattığı metodoloji ve kavramsal çerçeveye bu referans noktasının odağında yer alır.

Düşünce özgürlüğü ve akla dayalı eyleme yaptığı vurguyla İngiliz filozof John Locke (1632-1704), aydınlanma düşünürleri için esin kaynağı olacak felsefi referansları üretmiştir (Gökberk, 1999, s. 293). Yine Berkeley (1685-1753) ve Hume (1711-1776) gibi filozoflar, Locke'un yarattığı felsefi bakış açısını geliştirerek, aydınlanma düşüncesi için faydalı olacak bilgi kuramsal zemini hazırlamışlardır.

Locke, yazılarını kendi anadilinde kolay anlaşılır bir üslupla yazar. Kendinden önceki felsefi yazın üslubuyla karşılaştırıldığında bu tercih, aydınlanma çağının yeniliklerinden biridir. Ana eseri 'İnsan Anlağı Üzerine Bir Deneme'de okuruna yazdığı bir mektupta, yazınsal üslubu felsefi bakış açısını ilişkilendirebileceğimiz bir anekdot aktarır. Anekdotla göre arkadaşlarıyla felsefi mülâhazalar için toplandıkları bir sohbet ortamında Locke, bir gerçeği fark etmiştir. Bu gerçek, sohbete katılan insanların hakkında konuştukları kavramların kökenlerine dair bilgisizlikleridir. Locke'un dikkatini çeken bu durum, yaşanan mevcut kültürel problemlerin de kaynağıdır. Fark ettiği bu zaafı Locke'un çıkardığı netice, kavramların kökenleriyle ilgili bilgi kuramsal bir soruşturmanın, yapılacak felsefi eylemin ilk adımı olması gerektiğidir (Locke, 2004, s. 60).

Locke’la beraber bilgi-zihin ilişkisi felsefi düşüncenin merkezine alınır. Filozofa göre bilgi kuramsal bir çalışmanın eksikliği, düşüncelere zemin oluşturacak sağlam bir dayanağın yokluğu anlamına gelir. Bu yokluğun düşüncüyü götüreceği nokta ise felsefi anlamda mutlak kuşkuculuğun ötesine geçmez. Locke’un bu kaygıları onu, kavramların kaynağı olarak görülen metafizik bazı varsayımları sorgulamaya götürür. ‘Deneme’nin ilk bölümünde bu sorgulama, yazarın bilginin doğuştan olduğu varsayılan karakterine yaptığı itirazla başlar. Locke’a göre kimi insanlar, doğuştan fikirler hakkında yerleşik kanılara sahiptir (Locke, 2004, s. 71-72). Ancak zihinde kazılı olduğu söylenen bu düşüncelerin nereden geldikleri gösterilebilirse, bu iddianın değersizliği açığa çıkacaktır. Dolayısıyla filozofa göre güvenilir bir bilgi teorisi için yapılması gereken ilk iş, bilgi konusundaki bu belirsizlikten kurtulmaktır.

Locke, insan zihninde kullanımda olan kavramların izini sürdüğünde, bu kavramların kökensel dayanaklarının duysal içerikler olduğunu fark etti. A priori olduğu öne sürülen bu kavramlar, gerçekte deneysel kökenli, duysal ilk nedenlere dayanıyorlardı. Filozofa göre anlığı bu kavramlardan yalıtığımızı düşünecek olursak, onun ‘boş bir levha’ya döndüğünü fark ederiz (Locke, 2004, s. 97). Bu haliyle zihinde deneyimi koşullayan, doğuştan olduğu tanıtlanabilecek a priori hiçbir içerik yoktur. Aksine, var olan tüm kavram ve kavram bağıntıları, zihnin duysal kaynaklardan edindiği içeriğin ruh tarafından işlenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bu noktadaki bilgi kuramsal netlik, filozofun bundan sonra geliştireceği çok yönlü fikirler için zemin sağlar.

Locke, bilgi kaynağı olarak duysal içeriğin kavramlarla bağıntısını açıklamak için “deneyim” kavramına başvurur. Filozofa göre kavramlar iki deneyim sürecinin neticesidir. Buna göre dışsal dünya verilerinin toplanıp birincil seviyede işlenmesi dış deneyi açıklar. Bu işlem sürecinde ruhun kendi dünyasında gerçekleşen etkinlik ve edilginlik süreçleri ise iç deneyi verir (Locke, 2004, s. 98). Locke’a göre iki deneyim durumunun tüm yönleri, adına anlksal bilgi denilen bilginin kökenlerine ulaştırır.

Deneyimin yapısıyla ilgili Locke’un söyledikleri, aydınlanma düşüncesinin karakterini belirleyecek kuramsal sistematikte doğrudan ilişkilidir. Bilginin kaynağı olarak duysal içeriğin iç ve dış deneye veri sağlayıcı bir nitelik olarak kabulü, aydınlanma düşüncesinin felsefi arka planın duysal bir perspektife yaslandığını gösterir. Locke’un ardından gelen Berkeley ve Hume gibi filozoflar da bu temel izleği takip ederek sistemlerini geliştirmişlerdir (Copleston, 1998, s.67). Dolayısıyla bilgi kuramsal düzlemde aydınlanma düşünürlerinin bu filozoflara yaptıkları atıflar, söz konusu düşünürlerin duysal temelli felsefeye hayranlıklarıyla ilgilidir. Çoğu zaman adı geçen filozofların aydınlanma düşünürleri üzerindeki etkisinden bahsedilirken, bu etkinin kökeninde yatan duysal temelli kuramsal dayanak görmezden gelinebilmektedir. Oysa bu dayanak noktası, aydınlanma düşüncesinin çoğu zaman materyalizme evrilen dünya görüşünü anlayabilmek için son derece önemlidir.

2.2. Berkeley

Locke’un bilgi kuramsal düzlemde düşüncüyü taşıdığı nokta, kendisinden sonra gelecek düşünürler için yeni felsefi imkânlar yarattı. Hemen ardından gelen Berkeley, Locke’un düşünsel mirası üzerinden açılacak en ilginç düşünce kanallarından birini açtı. Locke’un empirist felsefesini spiritüalist bir noktaya taşıyan Berkeley, dış dünyanın varlığını duysalın ötesindeki bir ruhsallıkta tanımladı. Berkeley’e göre dış dünya, insan tarafından algılanabilir bir niteliktedir. İnsan sahip olduğu ruhsal yetileri sayesinde duyulur dış dünyayı kendi algı tasarımları altında algılar (Berkeley, 1996, s.35-36).

İlk bakışta Locke’un felsefesinin bir iz düşümü gibi görünen bu düşünceler, özellikle Locke’un iç deneyim aktarı dediği aktara Berkeley’in itirazlarıyla değişirler. Locke, ruhun duysal veriyi iç deneyde işleme sürecini üç temel aşamada verir: Duyumların birbirlerine bağlanması, düzenlenme ve soyutlanma aşamaları (Locke, 2004, s. 143). Bunlardan özellikle ruhun iç deneyde duysal tekilliklerden soyutlamalara gitmesi, Berkeley tarafından eleştirilir. Eleştirinin odağı, iç deneyin bir verisi olarak elde edilen tümel soyutlamalara Locke’un yüklediği anlksal gerçeklik konusudur. Berkeley için bu soyutlamaların reel gerçeklikleri yoktur (Berkeley, 1996, s. 20-21).

Berkeley’in Locke’a itirazı, onu saf spiritüalist düşünceye sürükleyecek yaratıcı bir itirazdır. Locke, empirist felsefesine dayanarak, duysal bilginin nesnelere ‘kendinde gerçeklikleri’ne karşılık geldiğini hiçbir zaman söylememiştir (Locke, 2004, s. 118-119). Ancak ona göre öyle nitelikler vardır ki, bunların varlıklarının açıklık ve seçiklikleri tartışma götürmez. Birincil niteliklerden töz ve madde

gibi gerçeklikler bunlardan bazılarıdır. Kendi ontolojik gerçekliklerinin mahiyetini bilemesek de örneğin yer kaplama ve töz gibi nitelikler, varlığından iç deney sayesinde emin olduğumuz ruhsal deneyimlerdir. Akıl bunların varlığını bize dikte eder. Oysa Berkeley için hiçte böyle bir zorunluluk yoktur. Berkeley'e göre soyutlama yeteneğinden türetilmiş tüm kavram durumları, ne insan deneyiminin dışında, ne de bu deneyimin içinde reel bir gerçekliğe sahip değildir. Duyusal verilerin sunduğu algıların dışında bilgi kuramsal anlamda hiçbir gerçeklik yoktur. Tüm gerçeklik sadece algılanabilen gerçekliktir.

2.3. Hume

Berkeley'in Locke'un bilgi kuramsal görüşlerine yaptığı itirazlar, İngiliz düşüncesinin empirist karakterini geliştirme gibi bir öneme sahiptir. Kavramsal idealitelerin duyusal kökenli nitelikleriyle ilgili ortak kabul, bu düşüncenin ana omurgasını verir. Berkeley'in zamandaşı olan Hume'da aynı empirist geleneğin temel metodolojisini takip etmiştir. Empirizm için Hume'un önemi, Locke ve Berkeley'in kabul ettikleri bazı kavramsal idealiteleri tümüyle yadsınmasında aranabilir. Örneğin töz ve nedensellik prensibi gibi kavramlar, Hume'da yeniden gözden geçirilir (Hume, 1999, s. 135-136). Hume'un empirist metodolojinin temel prensiplerine sadakati tartışılmayacak bir güçtedir. Bu düşüncenin, algılanandan başka varlığını kanıtlanabilecek bir varlık yoktur prensibinden hareketle o, Locke ve Berkeley'in kabul ettikleri algı dışı tüm nitelikleri ayırım gözetmeksizin reddeder. Bu tavrıyla empirist geleneğin en tutarlı düşünürü sayılabilir. Filozofa göre Locke ve Berkeley'in iddia ettiklerinin aksine, töz ve nedensellik kavramları da duyusal kökenlidir. Bu kavramların diğerlerine göre ayrıcalıklarından bahsedilemez. Bilgi kuramsal tüm tasarımlarımız, duyusal izlenimlerimize ve zihnin bunları işleyip düzenlediği anlalsal deneyime dayanırlar. Filozofa göre iç ve dış deneye dayalı anlalsal deneyimin dışında, bilgimizi destekleyecek başka bir yetimiz yoktur. Buna göre kavramsal idealitelerin varlığına dair söylenebilecek tüm sözler; alışkanlıklardan türeyen kanılar olmanın ötesine geçemez (Hume, 1999, s. 141,145).

Deneyim alanımızdaki tekil varlık durumlarını ardılıklar içinde görmemiz, insanı nedensellik yasası üzerinde düşünmeye zorlar. Ancak duyusal izlenimlerde şeylerin birbirleriyle olan ilişkileri takip edilebiliyorken, aynı izlenimlerde etki ve sonucu duyumsamak mümkün değildir. Bunların objektif varlığıyla ilgili düşünsel çıkarımlar, zihnin tasarlayabilme kabiliyetinin bir neticesi olarak vardır. Dolayısıyla Locke ve Berkeley gibi Hume için de dış dünyanın 'kendinde bilgisi' insan öznesi için olanaksızdır. Bu bilgi kuramsal metodolojiye göre dünya, kendinde haliyle Kant'ın noumenal dünyasına karşılık gelir.

2.4. Kant

Hume, tüm bu görüşleriyle İngiliz empirist geleneğini en uç sınır durumlara taşır. Empirist perspektiften yaptığı son derece özenli çalışmalar, bu düşüncüyü ulaşabileceği en saf noktaya taşır. Öyle ki Hume'un söz konusu bilgi kuramsal problemi ele alış biçimi, dünyanın değişik yerlerindeki düşünürlerin dikkatini çeker. "*Hume, beni dogmatik uykumdan uyandırdı*" (Kant, 2002, s. 8) sözüyle Kant, bu düşünürlerin başında gelir. Kant, Hume'un kendini tetikleyen bilgi kuramsal formülasyonun tazyikiyle, bilimin nasıl yapılabileceğiyle ilgili soruşturmasına başlar. Hume'un tasarımların kökeninde gördüğü duyusal içeriğe yaptığı vurgu, Kant'a göre inkâr edilebilecek türden değildir. Ancak a priori içeriğin empirisist bir refleksle zihinden atılması aynı zamanda bilimsel faaliyetin tüm olanağını yıkmak olacaktır. Bu çerçevede bilimin temel yasası nedensellik prensibinin *duyusal bir alışkanlığa* indirgenip indirgenemeyeceği sorusu bir an evvel çözülmesi gereken bir sorundur.

Kant, bu problemle baş edebilmek için orta yolcu bir üslubu benimser. Bu üslup rasyonalist ve empirist felsefelerin ortak bir bilgi kuramsal perspektifte birleştirilmesini gerektirir. Filozofa göre insan aklı için duyusal verinin önemi ne kadar ortadaysa, aynı aklın a priori idealiteleri de o derece gerçekliğe sahiptir. İnsan zihni dışında realiteleri olmayan bu kavramsal içerikler, bizim realiteyi kendilerinin gözünden gördüğümüz gerçekliklerdir (Erdem, 1999, s. 65). Kant'a göre uzay-zaman (Kant, 2007, s. 166), kategoriler ve aşkınsal idealar a priori zihinsel realitelere (Kant, 2007, s. 406). Duyusal yetilerimiz tarafından algılanan dış dünya, a priori bu kategoriler tarafından işlenerek fenomenal bilgi ortaya çıkarırlar. Bu çerçevede hem duyusal veri, hem de a priori zihinsel kategoriler ortak bir bilgi işleme sürecinde birleşirler (Erdem, 1999, s. 66-67). Kant'ın bu formülasyonu, duyusal ya da a priori içeriklerden birini seçme zorundalığından bizi kurtarır.

Burada aydınlanma aklı için önemli bir noktaya dikkat çekmek zaruridir. Kant'ın fenomenal bilgi dediği dış dünya ve insan ortak üretimi diyebileceğimiz bu bilgi içeriği, bilgisini verdiği objektif

nesnenin kendisiyle doğrudan uyumlu bir içerik değildir. Deleuze'un yorumuyla fenomenal bilgi, nesnenin kendisinin bilgisi değil, nesnenin insan öznesine görünen halinin bilgisidir. Deleuze, böyle bir bilgi kuramsal nedene bağlı olarak, Kant'ın fenomen dediği şeyin özneye bir beliriş olduğunu söyler (Deleuze, 2000, s. 18).

Aktarılan bu görüşleriyle Kant'ı aydınlanmacı bir filozof ilan etme niyetinde değiliz. Yetiştığı çağ ve uzun dönem etkisi altında kaldığı Wolff felsefesi gibi etkenler, onun aydınlanma kültürüyle ilişkisini sağlar. Ne var ki filozof, daha sonra geliştireceği olgunluk dönemi eserleriyle aydınlanmanın ötesine geçmeyi bilmiştir.

Locke, Berkeley, Hume ve Kant özetle verdiğimiz bilgi kuramsal felsefelerinde görüldüğü gibi, "nasıl bilebiliriz" sorusuna büyük çaba sarf ederek yanıt aramışlardır. Aklın dış dünya ile girdiği temasta bu dünyayı nasıl bildiği, bilginin insan anlayışındaki edimselleşme süreci, bu felsefenin en temel uğraşı alanını belirlemiştir. Bu sürecin bizim için önemi, aydınlanmanın akılsal bilginin mutlak bilgi olduğuyula ilgili paradigmatik ön kabulüdür. Kant'ın aydınlanma nedir sorusuna verdiği cevapta çok net görüldüğü gibi aydınlanma kendi karakterini, varlığı akılsal bir gözle görmekte belirler. İnsan dış dünyayla her çağda farklı yetiler ve farklı bilgi kaynakları kullanarak temasa geçmiştir. Her çağa ruhunu veren bu temas kaynakları, insanın dış dünya hakkındaki tanımlarını, inançlarını, estetik, etik ve hukuki yargılarını belirlemiş, toplumsal anlamda örgütlenebilmesi için genel kavramsal şemalar üretmiştir.

Aydınlanma, ait olduğu çağa akli bir çözüm önerisi olarak sundu. Çağın düşünürleri büyük bir ümitle aklın tüm problemleri çözebileceğine inandılar ve eylemsel coşkularını böyle bir inanca yasladılar. Peki, yukarıda betimlenen felsefi arka plan esas alındığında, aydınlanma düşünürlerinin tüm kalpleriyle güvendikleri aklın ana parametreleri nasıl özetlenebilir? Öncelikle Locke'un önderliğinde bilgi kuramsal karakteri tanımlanan aydınlanma akli, duyuşal deneyimi insan bilgisinin kaynağı olarak alır. Duyuşal dış dünya tüm kavramsal idealitelerimizin varlık sebebidir. Bu olgusal felsefenin bir neticesi olarak insansal bilginiz, mutlak olarak algı sınırlarımız içinde gerçekleşir. Bu çerçevede Kant'ın a priori kavramlara sisteminde yer vermesini dışarıda bırakacak olursak, aydınlanma aklının tümüyle duyuşal deneyimin bir ürünü olduğu çok nettir. Bilgi kuramsal bu net tercih, zihinsel kavramların kökensel bağıntılarının yarattığı belirsizlik problemlerinden, düşünürleri büyük oranda kurtarmıştır. Çoğu zaman duyuşal dayanakları gösterilemeyen kavramların yarattığı metafiziksel paradokslar, kavram kökenlerinin duyuşal ilişkisi gösterildiğinde paradoksal niteliklerini yitirirler. Netice itibarıyla empirist metodolojinin sunduğu imkânlarla kavramların pozitif kökenlerini gösterebileceklerine inanan aydınlanmacılar, inandıkları bu akli, insansal varoluşun sosyal, etik, politik, dinsel tüm boyutlarına uygulamak için büyük gayret sarf ettiler.

Tüm bu olumlu yönleriyle aydınlanma aklının geride bıraktığı bir olumsuzluğun olup olmadığını sormak elbette ki mümkündür. Her şeyden önce Locke ve diğer filozofların duyuşal deneyime sınırladığı bilgi kuramsal dayanak, daha önceki çağlarda bu kaynağa yapılan bütün eleştirileri doğrudan yüklenmekteydi. Daha Sokrates'ten beri duyuşal verileriyle ilgili felsefe tarihindeki negatif anlatı, duyuşal bilginin zayıflığına ilgi çekici şekilde vurgu yapar. Buna göre aydınlanmacıların duyuşal kökenli bilgisi daha baştan, eskilerin doxa/kanı dediği bir zaafiyeti bünyesinde kabul eder. Yapısal bu zafiyetten dolayı aydınlanmacılar, *'dış dünyanın kendinde gerçekliği'* ni olduğu haliyle bilebilecekleri iddiasında hiçbir zaman bulunmadılar. Böyle bir nedenle kendi algısal tasarımlarına indirgemek zorunda kaldıkları dışsal gerçeklik, her zaman bu akla yabancı bir gerçeklik olarak kaldı.

Locke ve onun empirist geleneğini takip eden filozoflar tarafından yapılan aklın bilgi kuramsal analizi, farklı uluslardan aydınlanmanın mimarı olacak düşünürler üzerinde büyük etki yaptı. İçinde buldukları sosyo-politik problemlere aradıkları pratik cevaplar, bu düşünürleri duyuşal temelli bir bilgiyi esas alan Locke ve diğerlerinin empirist felsefelerine yaklaştırdı. Klasik felsefenin kılı kırk yaran spekülâtif metafizik tartışmalarından ziyade, tarihsel sorunlarına pratik çözümler arayan bu düşünürler yukarıda adı geçen filozoflara yöneldiler. Geldiğimiz bu noktada aydınlanmanın mimarı olacak bu düşünürlerden bazılarının etik, politik, dinsel, metafizik düşüncelerini inceleyerek, aydınlanmanın kültürel tezlerini anlamaya çalışabiliriz.

3. KÜLTÜREL ÇEVRE

3.1. Voltaire

Üzerindeki büyük uzlaşısıyla Voltaire (1694-1778) aydınlanmanın en meşhur düşünürüdür (Cevizci, 2008, s. 170). Klasik anlamda dizgesel bir felsefi düşünceyle ilgisi olmayan bu şöhret, güçlü bir eleştirel analiz ve yazı kabiliyetine matuftur. Düşünürün özellikle kilisenin tarihsel kimliği ve politika üzerine yaptığı eleştiriler, Voltaire isminin duyulmasında büyük pay sahibidir.

Voltaire'in aydınlanma düşüncesi Locke'un bilgi kuramsal felsefesinin etkisi altında gelişmiştir (Cevizci, 2008, s. 172). Düşünürün metafizik, etik, politik, dinsel alanlardaki düşüncelerine yansıyan empirist bakış açısı bu etkinin bir ürünüdür. Ele aldığı konuları tarihsel bir pratik içinde kalarak tartışmak isteyen Voltaire, empirist metodolojinin bu konuda sunduğu imkânlardan bolca yararlanmıştı.

Voltaire'in düşüncesinin en dikkat çekici özelliği sağduyucu karakteridir. Voltaire, politik ve dinsel konularda heyecan tonu yüksek eleştiriler yapmış olsa da özellikle etik ve metafizik konulardaki orta yolcu tavrı söz konusu sağduyucu yaklaşımın bir ürünüdür. Örneğin o, Locke'un materyalizm ve spiritüalizm gibi iki aşırı yöne çekilebilen felsefi düşüncesini, daha pratik bir orta yol metafiziğinde toparlamaya çalışmıştır (Cevizci, 2008, s. 172-173). Bu çerçevede Voltaire, *dış dünyanın ontik mahiyeti nedir* gibi sonu gelmeyen metafizik problemlerle hiç ilgilenmez. Orta yolcu bir üslup çerçevesinde dünyayı bilginin kaynağı olarak kabul ederken, aynı zamanda dış dünyanın sabit gerçekliğini de kabul eder. Yine, Tanrı kavramı söz konusu olduğunda sağduyucu bu tavır kendisini gösterir. Aydınlanmaya rengini veren tarihsel dinler ve kültürlerin eleştirisi Voltaire'den kendilerine düşen payı bolca almışlardır (İşler, 1999, s. 51). Ancak Tanrı söz konusu olduğunda, düşünürün sağduyuya dayalı refleksi harekete geçer. Ona göre Tanrı, nedensellik yasasının bir gereği olarak zorunlu olarak vardır (Çetin, 1995, s. 107). Düşünürün bu aşamadan sonraki Tanrı'yla ilgili fikirleri ise, insanın toplumsal hayatı çerçevesinde gelişir. Hem kiliseye yaptığı eleştiriler, hem de Tanrı-insan ilişkisiyle ilgili söyledikleri, teolojik olmaktan ziyade sosyo-politik bir motivasyona sahiptir. Örneğin tanrıtanımazlık fikrine karşı yüksek dozda muhalefet eder; çünkü Voltaire'e göre insan sosyalliğinin sağlığı açısından tanrının varlığı, yokluğuna göre daha tercih edildir (Voltaire, 1943, s.81).

Voltaire'in ahlak konusundaki görüşleri de empirist aklın sınırları içinde gelişmiştir. Düşünür sağduyucu karakteriyle ahlakı, Tanrı fikrinde olduğu gibi toplumsal bir uzlaşma statüsünde değerlendirir. Locke'un etkisi altında karşı çıktığı her türden a priori yasallık, yürürlükte olan ahlak yasaları için de geçerlidir, çünkü Voltaire'e göre mevcut ahlak kuralları toplumsal örgütlenmedeki işlevselliğiyle reddedilebilir değildirler (Voltaire, 1946, s.226). Ancak bu pratik işlevsellik onları deney alanının dışındaki bir idealite düzleminde düşünmemizi gerektirmez. Örneğin özgürlük ve insan iradesi gibi etik alanın temel kavramlarının kökenine bakarsak, bu kavramların ilişkili oldukları sosyal bağları hemen fark edebiliriz. Dolayısıyla düşünürün göre toplumsallık dışı bir düzlemde özgürlük ve irade kavramlarını tartışmak yersizdir. Tam da böyle bir nedenle Voltaire'e göre ahlak konusunda düşünmemiz gereken öncelikli husus, ahlak kavramlarının toplumsal ödevlerle olan ilişkisidir. Bu çerçevede örneğin erdem kendinde iyi değil, ancak toplumsal bir ödevdir.

Bilgi, din, etik konularındaki tüm bu görüşleriyle Locke felsefesine oldukça yakın fikirlere sahip Voltaire, politik görüşlerinde de bu düşünceye sadakatini devam ettirir. Onun siyaset felsefesi bugün adına reel politik denilen bir tavra karşılık düşer. Düşünürün, döneminde gelişmekte olan evrensel hukuk, demokrasi gibi politik biçimlere olan ilgisi zayıftır. Voltaire, geleneksel kurumsal yapıların reforme edilerek, gözetilecek bireysel hukuki özgürlüklerle devam ettirilmesi gerektiğine inanır. Aklın aydınlattığı bir monarşik erk, demokratik özgürlüğün göze almak zorunda kalacağı karmaşa ve kaosa karşı her zaman tercih edilmelidir. Dolayısıyla düşünürün göre parlamenter sistem ve kuvvetler ayırımına dayanan güç dağılımı, bu çerçevede her zaman kaotik bir riske açıktır (Cevizci, 2008, s. 184).

Voltaire'in etkili düşünüş ve yazın biçimi, onu meslekten bir filozof yapmaya yetmez. Fakat sahip olduğu sağduyulu tavrıyla düşüncesinin sınırlarını kabul edilebilir ölçülerde tutmayı bilmiş, hiçbir düşüncesinde marjinalleşmemiştir. Diğer Fransız aydınlarında gördüğümüz aşırı uç duygusallıklar, onda bulunmaz. Materyalizm, sansüalizm, ateizm, mekanizm gibi Locke felsefesinin aşırı yorumlarını temsil eden düşünce biçimleri, Voltaire'in çağdaşı birçok aydınlanma düşünürü tarafından savunulmuştur. Voltaire, şüpheli karakteriyle bu düşünce biçimlerine hep uzak durmuş, sağduyucu sosyo-politik gereklilikleri düşünsel stratejilerinde her zaman gözetmiştir.

Voltaire'in yazarlarının arasında olduğu 'Fransız Ansiklopedisi' aydınlanmanın en önemli referans kaynaklarında birisidir. Ansiklopedi, tüm Avrupa üzerinde yarattığı etkiyle, aydınlanma düşüncesinin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan en önemli eserdir. Ansiklopedinin bahse değer diğer önemli taraflarında birisi, Voltaire gibi orta yolcu bir düşünürü yer verdiği gibi materyalist, ateist, mekanist felsefelerin savunucularına da yazma imkanı vermesidir. Bu yönüyle Ansiklopedi, aydınlanma felsefesinin temel paradigmasına bağlı olmak şartıyla geniş bir düşünsel platform yaratmayı başarabilmiştir. Öyle ki Ansiklopedi'nin hem yazar, hem editörlüğünü yapan D'Alembert (1717-1783) ve Diderot (1713-1784) gibi düşünürler, söz konusu düşünsel marjinalliklerin en uç noktasını temsil ederler. Ansiklopedi'nin öne çıkan bu düşünürleri üzerinde kuşbakışı bir gözlem, bu felsefenin karakterini anlamada son derece verimli olacaktır.

3.2. D'Alembert ve Diderot

Ansiklopedinin editör ve yazarlarından D'Alembert çağının önemli matematikçilerindendir (Tuğcu, 2000, s. 685). Matematik-akıl-bilim ilişkisini düşündüğümüzde, D'Alembert'in akılcılığıyla uyumlu aydınlanmacılığı hiç şaşırtıcı değildir. Matematiksel bilginin tanıtlamaya dayanan kesin sonuçları karşısında D'Alembert, aklın tartışmasız gücüne ikna olmuştu. Geriye kalan aklın bu bilme gücünün tüm alanlara uygulanmasıydı ki, editörlüğünü yaptığı Ansiklopedi projesi de böyle bir amaca matuf olarak yaratılmıştı (D'Alembert, 2000, s. 31).

D'Alembert, akıllı etik konular üzerine uyguladığında, aydınlanmış bir toplumun davranışlarının nasıl olması gerektiğiyle ilgili sonuçlara ulaştı. Daha sonra ödev ahlakı altında karşımıza çıkacak etik felsefelerinin ön taslağı niteliğindeki bu çalışmalar, dönemi açısından yenilikler barındırır. D'Alembert diğer aydınlanma düşünürleri gibi toplumsal alanı onaylar. Bir başka ifadeyle onun düşünsel önerilerinin hepsi, belirli bir sosyo-politik pratikle ilişkili olarak gelişir. Bu yönüyle bireyselliğe vurgu yapan varoluşçu düşünsel eylem ve öneriler, onun dikkatini çekmez. Söz konusu etik alan olunca bu temel belirlenim aynen geçerlidir ve düşünürün etik görüşleri, sosyal mutluluğu merkez alan bir teorik geri plana dayanır. D'Alembert'e göre insan, öncelikle sosyal bir varlıktır. Eğer herhangi bir gerekçeyle insandan bahsetmek istiyorsak, bu toplum içindeki insan olmalıdır (Copleston, 2004, s. 65). Dolayısıyla düşünürü göre geliştirilecek olan etik model, her şeyden önce insanın bu sosyal niteliğini gözetmelidir. D'Alembert geleneksel etik ilkeleri bu toplumsal etik modelindeki kritere göre ölçer. Törel ya da dinsel geleneklerin öğretileri, sadece bu özelliklerinden kaynaklanan ayrıcalıklarıyla kabule değer değildir. Dahası dinsel uygulamaların toplum için ne türden problemler yarattığı da ortadadır (D'Alembert, 2000, s. 63). Dolayısıyla D'Alembert'e göre sosyal ahlak durumları için aşkın referans sistemlerinden etik yasa arayışı anlamsızdır. Aydınlanmacı bilgi kuramsal düstur, etik olan için de geçerlidir. Bu düstura göre her türden ideal aşkınlık, düşünür tarafından etik alanın dışında bırakılır.

D'Alembert'in sosyal mutluluk ahlakı aydınlanmanın akıl ve ilerleme prensipleriyle doğrudan bağlantılıdır. Toplumlar aklın gözetiminde kendilerini meydana getiren bireylerin toplumsal çıkarlarını gözeterek metafizik, dinsel, törel spekülasyonlara kapılmadan ilerleyeceklerdir. Düşünürü göre bilim bu ilerlemede insanlığın elindeki tek ışıktır.

D'Alembert'in her şeye rağmen temkinli dili, ansiklopedinin diğer editörü Diderot da çözülür. Diderot, aydınlanma ruhunun arı duru bir temsilcisidir. Locke'un duyusal kökenli bilgi kuramsal felsefesinin ulaşabileceği en uç materyalizmin temsilcisi olarak o, etikte faydacılığı, teolojide ateizmi, bilgide septisizmi savunur. Aydınlanma düşüncesine imanının tarihsel bir sembolü seçilecekse, kuşkusuz Diderot en iyi seçimlerden biri olacaktır.

Evreni kesintisiz bir akış, fiziksel bir oluş olarak tasarlayan Diderot, klasik tözcü felsefelerden ayrılır (Diderot, 1993, s. 45). Düşünürü göre oluşun süreklilik ve teklifi, evrende varsayılacak şeyler arası ontik yalıtımı reddeder. Böyle bakıldığında tüm evren bir birleriyle ilişkili kozal bir yapıdadır (Diderot, 1993, s. 250). Diderot'a göre materyalist bu evren modeli, geleneksel anlatıların yaratım esaslı tasarımlarından kurtulmada oldukça işe yarar. Materyalist evren açıklamasına göre dizayn edilmiş bu modelde Diderot'un Tanrı'ya ihtiyacı yoktur. Dinlerin vaz ettiği anlamda aşkın bir varlığı tasarlamak, oluş dışı başka bir ontik düzlemi düşünmeyi gerektirir. Oysa bu düşünce, Diderot'un kabul ettiği akış halindeki evren modeliyle çelişmek anlamına gelir. Ayrıca, kötülük gibi bir durumun birey ve toplumlar üzerindeki varlığı geçerliiyken, kudretli olduğu halde bu durumu ortadan kaldırmayan bir Tanrı'nın iyilik ve kudretinden bahsetmek ne derece doğrudur (Diderot, 1974, s. 15). Dolayısıyla metafizik ve teolojik alanın bu tür spekülatif düşünceleri Diderot'un akılsal sınırlarının dışına düşer.

Etik konusunda da bağılı kaldığı bu düşünsel arka planla o, aşkın yasalardan türetilmiş etik kuralları yadsır. D'Alembert'de olduğu gibi Diderot için de toplumsal faydacılığa dayalı ödev ahlakı, etiğin dayanacağı tek gerçekliktir.

3.3. La Mettrie

Aydınlanma felsefesinin en önemli materyalistlerinden birisi de eğitimini aldığı hekimlik bilgisine kattığı felsefi eklemelerle adını duyuran La Mettrie'dir (1709-1751). "Ruhun Doğal Tarihi" ve özellikle "Makine İnsan" kitaplarında materyalist dünya görüşünü ele alış biçimiyle, çağı için ilk denilebilecek yeniliklere imza atmıştır. Örneğin o, ruhu ilk defa maddi bir organ olan beyinle özdeş şekilde düşünür (La Mettrie 1980, s. 21). Locke'un duyumcu empirist felsefesini geliştirerek tinsel töze yer vermediği düşüncesinde, beyni duyu verilerini işleyen merkezi maddesel organ olarak tanımlar. Düşünürü göre beyin gibi deneysel alana tabi olabilen, maddi, ölçülüp gözlenebilmeye müsait bir varlık varken, deneyim alanı dışında a priori varsayımlara ihtiyaç duymak, boş felsefi teorilerden medet ummak olur.

La Mettrie, beyin incelemelerini insan ve diğer canlı varlıklar arasında yaptığı kıyaslarla geliştirir. Düşünürü göre insan beyni, diğer varlıklara göre daha kompleks bir yapıdadır ve bu yapısal özellik, insanın düşünsel ve eylemsel farkını yaratır (La Mettrie 1980, s. 27). Ancak bu fark, insanı diğer varlık türlerinden ayırıcı bir nitelik değildir. La Mettrie'e göre insan ve diğerleri arasındaki ortak kökensel bağlantılar, tüm varlık kategorileri arasındaki sürekliliğe işaret eder. Bu durum, aynı zamanda insanın da diğer varlıklar gibi deterministik neden-sonuç ilişkilerine tabi olmasının gerekçesini verir. Bu çerçevede düşünürü göre, insanla ilgili özgür irade, Tanrısal inayet ve metafizik açıklama biçimleri, maddi evrenin deterministik yapısı içinde kendilerine yer verilmemesi gereken anlatı biçimleridir. Maddenin tekilik ve ezeliyeti, madde dışındaki anlatı biçimlerini La Mettrie'ye göre geçersiz kılar.

3.4. Baron d'Holbach

La Mettrie'den 14 yıl sonra dünyaya gelen bir diğer Fransız d'Holbach (1723-1789), aydınlanmanın en ateşli savunucularındandır. Dinsel eleştiri, tiranlık eleştirisi, cehalet ve hurafelere karşı akıl ve bilimin yüksek dozda savunusu, iyimser ilerlemecilik, d'Holbach'ın temel uğraşı alanı olmuştur. O, düşüncelerinin kökenindeki ateist materyalizmi tarihsel, sosyolojik ve teolojik verilerden hareketle güçlendirerek, "Doğa Sistemi" gibi önemli bir eserde somutlaştırmıştır. Ayrıca Ansiklopedi yazarlarından olan d'Holbach, bu eserde düşüncelerini yayınlayabilmenin imkânını bulmuştur.

d'Holbach, yukarıda değindiğimiz sosyolojik ve teolojik verilerin eleştirisinde diğer Ansiklopedi yazarlarından daha sert bir üsluba sahiptir. Özellikle teolojik verilere karşı düşünürün negatif tavrının nedeni, dinsel inancın yarattığı toplumsal problemlerdir. Bireysel aklın kullanım dışı kaldığı, her şeyin hazır olarak kişiye sunulduğu dinsel toplumlarda insanlar, din adamları ya da tiranlar karşısında özgür değildirlere (Diderot & D'Alembert, 2005, s. 25). Bireysel özgürlüğü yok sayan böylesi bir metafizik, d'Holbach tarafından reddedilir.

d'Holbach tipik bir materyalisttir. Maddenin tekliği ve tinsel tözün yadsınması onun düşüncesinin çıkış noktasını verir. Düşünürü göre ezeli maddenin tüm varlık alanını kaplaması, bizim başka bir varlık düzlemini tasarlamamızı engeller (d'Holbach, 2001, s. 10). Maddeye aşkın bir Tanrı tasarımı, aynı zamanda maddenin dışında bir varlık tasarımı gerektirir. Oysa bu maddenin ezeli ve sınırsızlığıyla çelişir. Durum böyleyken maddenin nitelik ve oluş biçimleri üzerindeki cehaletin, varoluşu açıklamak için insanı aşkın anlatı biçimlerine doğru ittiği de bir gerçektir. d'Holbach'a göre varoluşu açıklayacak madde dışı yaratıcı varlık tasarımı, insanın nedenler üzerindeki bilgi eksikliğinden kaynaklanır. Eğer insana musallat olan metafizik ve dinsel açıklamalar ortadan kalkacak olursa, insan, akılı ile maddi deneyim alanının ardındaki neden-sonuç bağlantılarını görecektir (Copleston, 2004, s. 69).

Düşünürü göre dinsel ve geleneksel anlatılar, insan deneyiminin etik boyutunda da benzer erozyonu yapar (Cevizci, 2008, s. 250). Akıl süzgecinden geçirilmemiş bu anlatı biçimleri, insanlara sundukları kural ve prensiplerle birçok kötülüğün ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. d'Holbach'a göre somut tarih bunun en açık delilidir. d'Holbach, diğer aydınlanmacılar gibi duyuma dayalı bir ahlak felsefesini savunur. Duyusal deneyimin açık ifadesi olan öz çıkara dayalı insan varoluşu, bu etiğin referansıdır.

3.5. Montesquieu

Montesquieu (1689-1755), felsefi formasyonu olmamakla beraber, yarattığı politik teoriyle aydınlanma düşünürleri içinde felsefi dizgeselliğe en fazla yaklaşan düşünürlerden biridir. Fenomenal görünüşlerin ardında gizlenen yasaları keşif gayreti onu felsefeye yaklaştırır. Ayrıca akıl ve bilimsel faaliyete mutlak inancı, düşünürün aydınlanmacılığının en açık göstergelerindedir.

Montesquieu, en geniş biçimiyle politika alanında tartışılan yasa kavramını, doğa ve metafizik konularına da uyarlar. Tipik bir determinist olan düşünürün politik, dinsel, sosyal, fiziksel tüm kategorilerde başvurduğu yasa kavramı, determinist felsefesinin bir gereğidir. Mutlak ve yetkin bir Tanrı'ya inanç, Tanrı'nın bir etkinliği olarak varlık sisteminin düzenliliğine inancı varsayar. Dolayısıyla yukarıda geçen kategorilerde aradığı yasallık ve evrensel prensipler ya da evrensel doğalar, böyle bir Tanrı fikrine dayanır (Montesquieu, 2016, s. 43-44).

Montesquieu, tüm varlık kategorileri için geçerli evrensel yasallığı zorunlu bir öncül olarak koyduktan sonra, politik ve sosyal alanlarda işlemekte olan yasaların arayışına geçer. Düşünürün önünde çözülmesi gereken problem; toplumların coğrafi, iklimsel vb. yapılarına bağlı olarak gelişen farklı sosyo-politik geleneklerin durumudur. Montesquieu'a göre bu farklılıklar, onun politik alanda aradığı yasallık ya da evrensellekle çelişmez (Montesquieu, 2016, s. 50). Toplumların tarihsel serüvenlerinde yarattıkları örf ve adetler, bu toplulukların varlıklarını devam ettirmek için akıllarıyla yarattıkları yaşam biçimleridir. Sınırlı insan aklı ve tutkulara kapılabilen insan duygusallığı, bu yaşam biçimlerindeki zayıflık ve problemlerin kaynağını oluşturur. Burada düşünür için esas olan fikir, Tanrının yarattığı evrenin insanı aşan düzenliliğidir.

3.6. Rousseau

Locke'un bilgi kuramsal eleştirisinden başlayarak, bu etkinin gölgesinde yetişen filozof ve düşünürlerle her geçen aşamada daha da maddileşen aydınlanma aklı, Rousseau'yla beraber yolun sonuna gelir (Störig, 2011, s. 353). d'Holbach 'ın beyin gibi maddi bir organla özdeşleştirdiği aklın aydınlanmacı serüveni, Rousseau'nun uygarlık eleştirisi altında sistematik anlamda ilk sarsıntısını yaşar. Hiçte hafife alınmayacak bu sarsıntının etkisiyle devrini tamamlanma sürecine girecek olan aydınlanma, 20. yüzyıl pozitivizmiyle geri döneceği zamana kadar beklemeye çekilir.

Rousseau'nun eleştirisine geçmeden önce belirtilmesi gereken husus, onun konu hakkındaki tüm eleştirilerine rağmen hala bir aydınlanma düşünürü olduğudur. İnsan doğasına referansla geliştirdiği toplum ve birey modeli, politik ve eğitim alanlarındaki ilerlemeci fikirleri, iyimser bir insanlık geleceği gibi tipik aydınlanmacı özellikler, onun düşüncesinin belirgin taraflarını oluşturur. Bununla beraber onun düşüncesini farklı kılan gerçeklik, maddi sınırlar içine çekilmiş bir aklın, insan doğası üzerinde yaptığı tahribatı gün yüzüne çıkarmak olmuştur. Rousseau, bu çerçevede duyusal aklın sınırlarını duyguyla genişlettiği yeni bir bilgi kuramsal öneri sunar. Düşünürün kendi kişisel mizacında baskın olan duygusallık, düşünce sistemini şekillendirmesinde son derece etkindir (Damrosch, 2011, s. 289). O, aydınlanma sonrası romantik bir çağın en büyük referans kaynaklarını oluşturacak olan eserlerinde bu düşünceleri bütün boyutlarıyla sergiler.

Rousseau'nun eleştirisine kısaca değinecek olursak, öncelikle bu eleştirinin tarihsel sosyo-politik çatışmalara dayandığını görürüz. Felsefi nosyonu ağır basan soyut temalar üzerinden bir eleştiriden ziyade, Rousseau'nun eleştirisi diğer aydınlanmacılar gibi somut tarihselliğe dayanır. Yaşadığı çağda insan varoluşunun aldığı biçim, ona göre tarihte ilk defa görülen bir yabancılaşma halidir. Bu çağda uygarlığın yarattığı yaşam olanaklarıyla insan, kısa denilebilecek bir zamanda tüm geleneklerinin dışına çıkabilecek bir güce erişmiştir. Akılsal bilginin tetiklediği bu devrimin yarattığı uygarlık, her geçen gün insanı kendi doğasına yabancılaştırmış, şehir merkezlerinde lükse evrilmiş doğa dışı bir yaşam biçimi geliştirmiştir (Rousseau, 2007, s. 21-22)

Rousseau "Bilimler ve Sanatlar Üstüne Söylev" kitabında çok kritik bir soru sorar: İnsanın bilim ve sanattaki gelişimi, etik durumunu olumlu yönde etkilemiş midir? (Rousseau, 2007, s. 5) Klasik aydınlanma düşünürlerinin aksine Rousseau, kendi çağında yaşadığı sosyo-politik gerçekliğe bakarak bu sorulara olumlu cevap veremez. Aksine düşünürüne göre bilimsel gelişmenin tetiklediği toplumsal biçimi, insanın merhamet ve şefkat yetilerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Rousseau'ya göre doğa durumunda kendine karşı öz sevgisi ve başkalarının acısına duyduğu merhametiyle tanınan insan, rekabete dayalı yeni toplumsallık içinde merhametsiz bir varoluşa evrilmiştir (Rousseau, 1998, s. 122).

Uygarlık eleştirisi ve avcı toplayıcı insanın erdemine yaptığı övgüleri bir araya getirince, Rousseau'nun duygusal bir anakronizm çıkmazına saplandığı düşünülebilir. Eğer “Emile” ve “Toplum Sözleşmesi” gibi kitapları yazmamış olsaydı onun hakkındaki bu erken çıkarımda haklı olabilirdik. Ancak Rousseau'nun bu kitaplarda geliştirdiği siyaset-toplum ilişkisiyle ilgili teorilerinin gücü, bizi bu tür hızlı çıkarımlar yapmaktan alıkoyar. Aksine, evrensel insan eşitliğine yaptığı hukuki vurgunun insanlık tarihi açısından kritik önemi, onun düşüncelerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi gerektirir.

Rousseau'nun toplum sözleşmesi modeli, onun insan için düşündüğü ikinci bir doğa fikrinden neşet eder. Düşünürü göre ilk doğası itibarıyla tarım öncesi avcı toplayıcı dönemdeki özgür insan, bu doğallığın bozulduğu uygarlık çağı sonrasında, yeniden özgürlüğünü kazanacağı ikinci bir doğa edinebilir (Cevizci, 2008, s. 284). Bu ikinci doğa, insanın kendi iradesiyle katılacağı toplumdaki bireysel eşitlik ve dayanışma kültürüne dayanır (Rousseau, 1999, s. 46). Özgür iradeyle yaratılan politik düzlemde insan doğası, uygarlık sayesinde kaybettiği özgürlüğüne yeniden kavuşabilir. Birinci doğa durumunda Rousseau için esas olan insan özgürlüğüdür. İki doğanın da ortak bileşeni bu özgürlüktür. Dolayısıyla insan doğasına uyan bir toplumsallıktan bahsedilecekse, bu tartışmanın öncelikle insan özgürlüğünü temel alan bir sosyo-politik öncüle dayanması gerekir (Copleston, 2004, s. 119).

Rousseau'nun arzuladığı bu toplumsal model kendi içinde bazı paradokslara sahiptir. Düşünürü göre bu toplum modeli, bireyin kendini topluma bütün haklarıyla bağlaması halinde mümkündür. Rousseau'ya göre bireyin kendini topluma vakfetmesiyle ortaya çıkan bu ilişkinin adı “genel irade”dir (Rousseau, 1999, s. 52-53). Bu modele göre ontolojik kökeni bireysel iradelere dayalı genel irade, bireylerin tekil varoluşlarına bağlı olmakla beraber, aynı zamanda onların ötesindedir. Görüldüğü gibi ilk bakışta modelde kendini ele veren paradoks, genel iradenin bireye baskınlığıdır. İlâveten, Rousseau'nun bireysel özgürlüğe yaptığı vurgunun önemi hatırlanacak olursa, buradaki paradoks daha açık hale gelir.

Rousseau'nun aydınlanmacı karakterini devreye soktuğu en önemli anlardan biri, “Toplumsal Sözleşme”nin birey-toplum ilişkisinde toplumsallığa tanıdığı yoğun imtiyazdır. Tartışmasız Rousseau'nun gönlü toplumsalcılıktan yanadır. Onun modelinde bir mutlak arayacaksak, kuşkusuz bu genel iradenin mutlaklığıdır. Bu anlamda 20. yüzyıl felsefelerinde açığa çıkacak olan bireysel özgürlük kavramı, henüz Rousseau'nun tanışık olduğu bir kavram değildir. Onun çağında insanların bireysel özgürlüklerinden ödün vererek katıldıkları toplumsallık, imlediği genel özgürlükle bireysel olanın önüne geçer (Rousseau, 1999, s. 51). Böyle bir çağın bir aydını olan Rousseau, çağa karakterini veren bu özgürlük paradoksunu kabul etmek durumunda kalır.

4. SONUÇ

18. yüzyılda Avrupa, aydınlanma çağı olarak tarihe geçecek yeni bir döneme girdi. Kendinden önceki çağlarla kıyaslandığında karakteristik farklara sahip bu çağ, her şeyden önce geleneklerle girdiği çatışmada kendini gösterdi. İrrasyonel geleneğe karşı takındığı radikal reformist tavrıyla aydınlanma dinsel, mitolojik, örf ve töreye dayalı yaşam biçimlerine karşı akılcı bir dünya görüşünü benimsiyordu.

Aydınlanmanın gelenekle girdiği bu çatışmacı ilişki tarihte bir ilk değildir. Özelde batı düşüncesinin Rönesans'tan bu yana süregelen gelişimi, gelenekle girilen bir mücadeleye dayanır. Ancak Avrupa'da aydınlanmanın zeminin hazırlayacak olan Descartes, Spinoza, Leibniz gibi filozofların içinde bulunduğu 17. yüzyılın varlığı, bu noktada çok önemlidir. Bu filozofların kurduğu büyük rasyonalist dizgeler ontoloji, epistemoloji, etik, politik, teolojik her kategoride, bugün dahi değerini koruyan düşünceler yarattılar. Aydınlanma düşüncesinin geleneğe karşı reformist tavrını güçlendirecek bu dizgeler, aydınlanmacılara sosyo-politik, etik, bilimsel, dinsel alanlarda yeni düşünceler üretme imkânı verdiler. Aydınlanma düşüncesinin 17. yüzyıl felsefesinden devraldığı en önemli kavramın akıl olduğunu söyleyebiliriz. Bu düşünceye göre aklın kullanımıyla gelişecek topluluklar, ilerleyerek aydınlanmış toplumları meydana getirirler. Aydınlanmacılar aklın kılavuzluğunda yaratılacak olan bu tarihsel projeye bütün kalpleriyle inandılar. Ta ki dünya savaşlarına kadar sürecek bu iyimser ruh hali, akıl ve bilime inancın bir sembolü olarak aydınlanmacılık adı altında tarihe geçti.

Genel hatlarıyla bu çerçevede belirlenen aydınlanma düşüncesinin akılla kurduğu ilişki, çalışmamızda bir başka açıdan daha değerlendirildi. 17. yüzyıl felsefesinin akılcı tavrına ilgisiyle aydınlanma, bilgi kuramsal olarak empirist bir geleneğe bağlıdır. İngiliz filozof Locke'un sistemini kurduğu, Berkeley

ve Hume gibi filozofların gelişimine büyük katkı sundukları bu gelenek, aydınlanmanın akılla kastettiği içeriğin ne olduğunu anlamada önemlidir.

Locke ve diğer filozofların geliştirdikleri akıl teorisine göre bilginin kaynağı duyuşsal bir kökene dayanır. Akıllı bir kavramlar toplamı olarak düşünürsek, empirist bakış açısına göre akıllı meydana getiren kavramlar tümüyle duyuşsal kökenlidir. Bu anlamda, idealist ve rasyonalistlerin söylediği gibi zihnimizde varsayabileceğimiz a priori bir kavramsal içerik yoktur.

Aydınlanmanın kendisine bilgi kaynağı olarak aldığı akıl, 18. yüzyıl İngiliz felsefesinin bilgi kuramsal çalışmalarının neticesinde öne sürdüğü böyle bir akıl tasarımıdır. A priori içeriğe karşı takındığı negatif tavırla bu akıl tasarımı, kavramların kökenini duyuşsal içeriklere dayandırır. Ancak duyuşsal içeriğin her zaman değişim halinde olan ontolojik yapısı, bu içerikten elde edilen bilgiyi kesin bilgi olmanın dışına iter. Empiristlerin de kabul ettiği gibi bu bilgi, her şeyden önce izafi bir bilgidir. Zihnin çeşitli yetileriyle dış dünyadan aldığı duyuşsal veriyi yorumlaması olarak özetlenebilecek bu fenomenal bilgi, öznenin dış dünya hakkındaki bir yorumudur. Dolayısıyla bu fenomenal perspektif, dış dünyayı kendinde haliyle bilemezken, onu özneye görünen haline sınırlar. Bu anlamda empirist gerçeklik, dış dünyanın kendinde gerçekliğini değil, onun özneye beliren fenomenal gerçekliğini yansıtır.

Aydınlanma düşüncesinin akıl tasarımı özetle verdiğimiz İngiliz empirik akıl geleneğinin bir ürünüdür. Tarihsel verilerden hareketle aydınlanmacıların yaptığı dinsel eleştiri, politik sağduyuculuk, etik faydacılık, ilerlemeci tarih perspektifi gibi aydınlanmanın karakterini belirleyen öğeler, böyle bir akıl geleneğine dayanır. Aydınlanmacılar, empirist aklın ürünü bu fenomenal bilgiye dayanarak, başta Avrupa olmak üzere tüm dünyada etkili olacak bir dünya görüşü yaratmışlardır. Dünya savaşlarına kadar etkisi zayıflayarak da olsa devam edecek iyimser bu dünya görüşü, bu savaşların doğuracağı yeni postmodern sorularla iyiden iyiye önemini yitirmiştir.

KAYNAKÇA

- Berkeley, G. (1996). *İnsan bilgisinin ilkeleri üzerine bir deneme*. Halil Turan (Çev.). Bilim ve Sanat Yayınları.
- Cevizci, A. (2008). *Aydınlanma felsefesi*. Asa Kitapevi.
- Copleston, A. F. (1998). *Felsefe tarihi Berkeley&Hume*. 5 Cilt. Aziz Yardımlı (Çev.). İdea Yayınevi.
- Copleston, A. F. (2004). *Aydınlanma*. Aziz Yardımlı (Çev.). İdea Yayınevi.
- Çetin, İ. (1995). *John Locke'da Tanrı anlayışı*. Vadi Yayınları.
- d'Holbach B. (2001). *The system of nature or laws of the moral and physical world*, Volume I, H. D. Robinson (Trs.). Batoche Books Kitchener <https://historyofeconomicthought.mcmaster.ca/holbach/volume1.pdf>
- D'Alembert, J. R. (2000). *Felsefenin öğeleri*. Hüseyin Köse (Çev.). Öteki Yayınevi.
- Damrosch, L. (2011). *Jean-Jacques Rousseau*. Özge Özköprülü (Çev.). İşbankası Yayıncılık.
- Deleuze, G. (2000). *Kant üzerine dört ders*. Ulus Baker (Çev.). Öteki Yayınevi.
- Diderot, D. (1974). *Filozofça düşünceler, yasayı çiğnemenin tehlikeleri üstüne*. İsa Öztürk-Vedat Günyol (Çev.). Çan Yayınları.
- Diderot, D. (1993). *Felsefe konuşmaları*. Adnan Çemgil (Çev.). Sosyal Yayınları.
- Diderot, D. & D'Alembert, J. R. (2005). *Ansiklopedi ya da bilimler, sanatlar ve zanaatlar açıklamalı sözlüğü*. Selahattin Hilav (Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Erdem, H. (1999). *Bazı felsefe meseleleri*. Hü-Er Yayınları.
- Gökberk, M. (1999). *Felsefe tarihi*. Remzi Kitapevi.
- Hume, D. (1999). *An Enquiry concerning human understanding*. Oxford University Press.
- İşler, E. (1999). Voltaire ve Rousseau etrafında aydınlanma çağı Fransız yazını'na bir bakış, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (5/5), 48-53.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş yazılar, aydınlanma nedir (?) sorusuna yanıt*. Nejat Bozkurt (Çev.). Remzi Kitapevi.

- Kant, I. (2002). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena*. İoanna Kuçuradi-Yusuf Örnek (Çev.). Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2007). *Critique of pure reason*. Paul Guyer & Allen W. Wood (Trs.). Cambridge University Press.
- La Mettrie, O. J. (1980). *İnsan bir makine*. Ehra Bayramoğlu (Çev.). Havass Yayınları.
- Locke, J. (2004). *İnsan anlığı üzerine bir deneme*. Vehbi Hacıkadiroğlu (Çev.). Kabalcı Yayınevi.
- Montesquieu. (2016). *Kanunların ruhu üzerine*. Doruk Can Koçak (Çev.). Doruk Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1998). *İnsanlar arası eşitsizliğin kaynağı*. Rasih Nuri İleri (Çev.). Say Yayınları.
- Rousseau, J. J. (1999). *Toplum sözleşmesi*. Alpagut Erenuluğ (Çev.). Öteki Yayınları.
- Rousseau, J. J. (2007). *Bilimler ve sanatlar üstüne söylev*. Sabahattin Eyüpoğlu (Çev.). İş bankası Yayınları.
- Störig, J. H. (2011). *Vedalarından tractatus'a dünya felsefe tarihi*. Nilüfer Epçeli (Çev.). Say Yayınları.
- Tuğcu, T. (2000). *Batı felsefesi tarihi*. Alesta Yayınları.
- Voltaire (1943). *Felsefe sözlüğü*. I Cilt, Lütfi Ay (Çev.). Maarif Matbaası.
- Voltaire (1946). *Felsefe sözlüğü*. IV Cilt. Lütfi Ay (Çev.). Milli Eğitim Basımevi.
- Zariç, S. (2017). Tarihsel kökeninden ülkelere göre türlerine aydınlanma felsefesi çağı ve türkiye cumhuriyeti, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 33-54.